

Az autizmus spektrum zavar kriminológiai aspektusai. A prevenció és rehabilitáció speciális kérdései – fókuszban a szociális munkával

*Criminological aspects of autism spectrum disorder. Special issues
of prevention and rehabilitation – in focus with social work*

McNEILL BRIGITTA

McNeill Brigitta: független kutató; brigikapos@gmail.com

Brigitta McNeill: independent researcher; brigikapos@gmail.com

Absztrakt

Tanulmányomban az autizmus spektrum zavar (ASD) egyik speciális és ritkán kutatott társadalmi aspektusát vizsgálom. Elsősorban a felnőtt ASD kapcsán, kevés tanulmány foglalkozik bűnelkövetésükkel, illetve a büntető igazságszolgáltatás rendszerében való megjelenésükkel, különleges helyzetükkel és igényeikkel. A tanulmányon belül kiemelem a szociális munka speciális szerepét és kompetenciáját, illetve a rendvédelmi szervek felelősségét.

Kulcsszavak: autizmus spektrum zavar (ASD), autizmusspecifikus szociális munka, kriminológia, kriminalisztika, prevenció, rehabilitáció, rendvédelem

Abstract

In my study, I examine a special and rarely researched social aspect of autism spectrum disorder (ASD). Primarily, in relation to adult ASD, only a few studies deal with criminal behaviour and the problems of persons with ASD in the criminal justice system, their special situation and needs. Within the study, I highlight the special role and competence of social work, as well as the responsibility of law enforcement agencies.

Keywords: autism spectrum disorder (ASD), autism-specific social work, criminology, prevention, rehabilitation, law enforcement

Bevezetés

Az autizmus spektrum zavar (ASD) és a kriminológia mint bűnügyi tudomány kapcsolatáról szóló külföldi és hazai empirikus kutatás igen kevés. Viszonylag új területe ez az autizmuskutatásoknak, így megfelelő szakirodalom is csekély mértékben áll rendelkezésünkre. A korai, külföldi tanulmányok ezen felül módszertani hibákat is hordoztak, vagyis a speciális terület kutatása új módszereket igényel.

Kriminológia az autizmus spektrum zavar kontextusában

A kriminológia, kriminalisztika, bűnözés vagy a viktimológia fogalmai közül az autizmus spektrum zavar kapcsán általában az utóbbit vizsgálják nagyobb számban tanulmányok, de

gyakran általános formában, a fogyatékossgal élők áldozattá válását és okait. Azonban speciális kérdések merülnek fel, amikor ezeket a fogalmakat az ASD kontextusában vizsgáljuk meg.

A *kriminológia* a bűnözéssel foglalkozó empirikus és multidiszciplináris bűnügyi tudomány, amely társadalmi tömegjelenséggel mint egyedi cselekvések halmazával foglalkozik. Célja a valóságban létező törvényszerűségek felismerése. Az emberek és közösségek viselkedését vizsgálja, ezért társtudományai közé sorolható többek közt a pszichológia, szociológia, pedagógia és az orvostudomány mellett a szociális munka is. Fókuszában a bűncselekmény, az elkövető, az áldozat, a szituáció és magatartás, illetve az intézményrendszer áll. Autonóm tudásanyaggal rendelkező társadalomtudomány, tágabb értelmezéséhez tartozik a társadalmi reakciók vizsgálata, kutatása (Barabás, 2020). A társadalmi reakciók az autizmus spektrum zavar esetén legtöbbször konstruáltak. Több szempontból is destruktívak lehetnek az autisták szemszögéből, ezért érdemes vizsgálni, hogy a hétköznapi tudás, a stigmatizáció, a sztereotípiák és az ezekből adódó kirekesztettség, társadalmi elszigeteltség kriminogén tényezőként jelenhet-e meg egy autista személy életében.

Bűn, bűncselekmény és bűnözés. A bűncselekmény elkövetése a társadalmi együttélés szabályainak megszegése, régi terminológia szerint társadalmi beilleszkedési zavar, ami jobban visszaadja a probléma jellegét. Amíg a bűn morálteológiai fogalom, addig a bűncselekmény már büntetőjogi kategória, a bűnözés pedig társadalmi jelenség. Bűncselekmény kapcsán a Büntető Törvénykönyv (BTK) elkülöníti a szándékos és a gondatlanságból elkövetett cselekményeket, ez végső soron a jogalkotó terméke. A tanulmány témájával összhangban fontos kiemelni a fogalom két aspektusát, az objektív bűncselekményt, amely a tett büntethetőségét, és a szubjektív bűncselekményt, amely a személy büntethetőségét vizsgálja. Amennyiben a társadalmi szabályok az előző nemzedék erkölcsi értékítéletének összességét tükrözik, egy olyan új keletű körkép kapcsán, mint az autizmus spektrum zavar, a normaszegés és annak szankcionálása külön problématerületként kell, hogy megjelenjen a kriminológiában. Bár az ismereteink bővülnek, a tudományterületek fejlődnek, a morális alapmeggyőződésünk nem mindig követi ezeket. Felmerülhet a kérdés, hogy az autista személy felelős-e cselekedeteiért, vagyis tudatosan választotta-e a rosszat egy bűncselekmény kapcsán? Amennyiben az autizmus ténye felmentést eredményez, a felelősségre vonás elmaradása újabb kriminogén tényezőként jelenhet-e meg, fennáll-e a bűnisméltés lehetősége? Amikor autisták által elkövetett bűncselekményeket vizsgálunk, könnyen keverhető az értékítélet a tényismerettel. Készen állnak a kriminalisztika szakemberei, akik felderítenek bűncselekményeket, elfognak és kihallgatnak gyanúsítottakat, az autizmus jelentette kihívásokra? Ugyanez a kérdés merül fel a büntető igazságszolgáltatás és a büntetés-végrehajtás szereplői kapcsán (Barabás, 2020).

A *viktimológia* mint résztudomány az áldozattá válás folyamatával, okaival foglalkozik, és az autizmus kapcsán egy fontos területre világít rá: a *látens bűnözésre*. Egyik kiváltó oka a rejtett bűnelkövetésnek a feljelentési hajlandóság hiánya, a témával összhangban inkább a feljelentésre való képességek hiánya. A látenciában maradó nagyszámú bűncselekmény okai közt találhatjuk a hatóságoktól való félelmet, bizalmatlanságot, olyan eredménytelenséget a bűnüldöző szervek részéről, ami az áldozatot közvetlenül érintette, illetve a sértettel való nem megfelelő, nem szakszerű bánásmódot, antihumánus eljárást, a korrekt tájékoztatás hiányosságait (Barabás, 2020).

A *kriminalisztika* multidiszciplináris bűnügyi tudomány, a felderítés és a bizonyítás, valamint a bűncselekmények aktív megelőzése a célja. A gyakorlatban a bűnüldözés,

felderítés, nyomozás és különböző technikák (pl. kihallgatás módszerei, nyomrögzítés – krimináltechnológia) alkalmazása. Közvetlen kapcsolatot jelent az áldozatokkal, a bűnelkövetőkkel és jogi, társadalmi szereplőkkel. Az autizmus-specifikus kriminalisztikai technikák kidolgozása még várat magára, így például a velük való speciális kommunikáció, bánásmód, kihallgatási és felderítési technikák. Ez a jövő egyik érdekes kutatási területe lehet (Lakatos, 2005; Balláné Füstzer, 2019).

Autizmus spektrum zavar a kriminológia kontextusában

A témával összhangban az autizmus spektrum zavarral élők helyzetét két területen szeretném tanulmányomban bemutatni: az ASD-személy mint bűnelkövető és az ASD-személy mint áldozat. A téma hazai kutatását nehezítik a demográfiai adatok hiányosságai, és a már említett három terület összefonódása. Tanulmányomban elsősorban külföldi eseteleírások szerepelnek majd.

Autizmus spektrum zavarral élő személyek mint bűnelkövetők – a kriminalisztika és a büntetés-végrehajtás speciális területei

Amikor autista bűnelkövetőket említünk, fontos kiemelni a média szerepét, leggyakrabban annak torzító hatását. Az Amerikai Egyesült Államokban egy autista fiatal kétségbeesetten fordult egy specifikusan az állapotával foglalkozó intézet igazgatójához tanácsért, mert napi szinten szorongott és aggódott amiatt, hogy a híradásokban folyamatosan hallotta: az autizmus erőszakossá teheti. Az autizmus spektrum zavarral élő személyek által elkövetett erőszakos bűncselekményekről szóló médiajelentések káros sztereotípiákat generálhatnak, illetve megerősíthetik a már meglévőket. Tény, hogy az autizmus bizonyos vonásai rizikófaktorként jelennek meg a kriminológiában: indulatkezelési problémák, dührohamok, az autoagresszió bizonyos megnyilvánulásai, kirívó magatartás, a szociális létezés íratlan szabályainak be nem tartása stb. (Haskings & Silva, 2012). A médiaproblémát kifejezetten jól mutatja be a Glasgow University 2014-es kutatása, amelynek célja volt a különböző idegi fejlődési rendellenességek és pszichoszociális zavarok jelentőségét és jelenlétét vizsgálni sorozat- és tömeggyilkosságok esetében. A tanulmány megállapította, hogy az ASD-személyek prevalenciája nem tér el, vagy alacsonyabb a neurotipikus többséghez képest, illetve azt a tényt is, hogy a megelőző évtized ezirányú kutatásai súlyos módszertani, pl. mintavételi hibákat hordoznak. Azonban erre a tanulmányra hivatkozva jelent meg ugyanebben az évben a Daily Mail cikke, a következő szalagcímmel: *Recept egy sorozatgyilkossághoz? Egy tanulmány szerint a gyermekkori bántalmazás, az autizmus és a fejsérülés gyakoribb a gyilkosoknál.* Hivatkoznak az egyik részeredményre, miszerint a gyilkosságot elkövetők 28%-a autista – az eredményt a kutatás kontextusából kiragadva. Szintén a glasgow-i tanulmány említi Jeffrey Dahmert mint valószínűsíthetően ASD-személyt, aki az utóbbi időben vált népszerűvé egy streamingcsatorna sorozata kapcsán mint nekrofil sorozatgyilkos. Dahmer 17 férfit és fiatal fiút ölt meg 1978 és 1991 között. A tanulmány készítői szakmai teamet hoztak létre Dahmer esetének tanulmányozására, amelynek eredménye az lett, hogy elsöprő bizonyítékok támasztják alá Dahmer Asperger-szindrómáját, és kisgyermekkorától erőteljesen produkálta az autizmus tüneteit. Egy viszonylag új keletű kórképnél ez nem meglepő (“Mass killer Breivik”, 2012). A hasonló kutatási eredmények, mint pl. Lerner és munkatársai (2012) tanulmánya erősen

megkérdőjelezi az akkori módszertan hatékonyságát (pl. neurotipikus kontrollcsoport hiánya, normál IQ-övezetes bekerülési kritérium). Azonban a kutatások kétségkívül felkeltették a média és a blogszféra figyelmét. A médiában megjelenő eredmények azt sugallták, hogy az autisták nemcsak képesek, de hajlamosak is erőszakos bűncselekmények elkövetésére. Hasonló eset Anders Breiviké, aki 77 fiatalot mészárolt le 2011-ben egy norvég szigeten. Utólag merült fel az autizmus spektrum zavar mint lehetséges kórkép. Ez felvet egy olyan problématerületet, amelynek kutatása a kriminológiában és a büntető igazságszolgáltatásban ritka, de annál fontosabb: az ASD mint alibi, vagyis a büntetőjogi felelősség meghatározása autizmus spektrum zavar, vagy annak erős gyanúja esetén (Allely et al., 2014; Lerner et al., 2012; "Mass killer Breivik", 2012; Oliveira, 2014).

Egy dán tanulmány feltárta, hogy az Asperger-szindrómások nagyobb számban jelennek meg bűnelkövetőként, illetve a büntetés-végrehajtásban, mint típusos ASD-vel élő társaik (Mouridsen, 2008). A magyar nyelvű médiában, újságírásban ez ritkán említett terület. Egy 2003-as cikk számol be egy 14 éves autista lány és társa által elkövetett gyilkosságról. A cikk kiemeli, hogy a bűntény során társa egy nem autista személy volt. Az *Esőember* folyóirat említett száma eddig az egyetlen általam fellelt magyar publikáció, amely ilyen esetben felveti a média szemléletformáló szerepét (Kocsis, 2003).

A 2014-es év tehát a kutatások szempontjából fontos év lett. Két brit kutató, Claire King és Glynis H. Murphy vizsgálta ebben az évben az ASD és a bűnelkövetés addig fellelhető szakirodalmait szisztematikusan. Megállapították, hogy a kutatási módszerek nem megfelelőek, megkérdőjelezhetőek, köztük a mintavételi eljárások, következésképp az eredmények spekulatívak és kísérletezőek. Ennek ellenére, bár szerintük sem felülreprezentáltak az ASD-személyek a bűnelkövetésben vagy a büntetés-végrehajtásban, jelenlétük mindenképp figyelmet és speciális eljárásokat, módszereket és szakembereket igényel, különös tekintettel a szociális munkára. Tanulmányukban sürgették, hogy a kutatók ne diszkriminatív módszerekkel, hanem többek közt megfelelő mintavétellel vizsgáljanak olyan szubpopulációkat, amelyek jól reprezentálják az ASD-személyeket a bűnelkövetők közt. A kutatók szerint egész közösségeket kell a témában vizsgálni (King & Murphy, 2014).

Bár ezen kritériumok mentén megkérdőjelezhetőek az eredmények, mégis fontosnak tartom Cheely és munkatársai kutatását, amelyben az autista bűnelkövetők kapcsán megállapították, hogy magasabb volt a testi sértések aránya (ez elsősorban oktatási intézményeken belül történt), kevesebb volt a vagyon elleni bűncselekmény, nagyobb arányban vettek részt elterelésen (ezzel elkerülve a büntetőeljárást), és kevesebb volt az iskolai felfüggesztések aránya a neurotipikus többséghez viszonyítva (Cheely et al., 2012).

A kriminalisztika speciális szerepe – ASD-személyek interakciója az igazságszolgáltatással

Mivel a kezdeti kutatások azt sugallták, hogy az autizmus spektrum zavarral élők nagyobb arányban kerülnek kapcsolatba a büntető igazságszolgáltatással, mint az átlagpopuláció, ez felveti a már bizonyítás alatt álló bűnelkövetés (bíróági szakaszba kerülés), és a kriminalisztika szakembereivel való első interakciók különválasztását. Utóbbiban a jelenlegi kutatások fényében is felülreprezentáltak az ASD-személyek, egy USA-ban elvégzett longitudinális vizsgálat szerint 21 éves korig 20%-uk került kapcsolatba a rendőrséggel (nem mint áldozat), pl. kihallgatás vagy előállítás miatt, Kanadában az autisták 16%-a. Ennek okaként a szociális és kommunikációs deficiteket jelölték meg, amelyek miatt nehezen tudnak együttműködni a hatóságokkal, valamint elkerülő magatartást tanúsíthatnak, amelyek bűnösségre utalhatnak (Rava et al., 2017; Hepworth, 2017). Az autizmus spektrum zavarral

élők ezen felül kevésbé hatékonyan tudják meggyőzni a kriminalisztika szakembereit, így a rendőrséget az ártatlanságukról, mint neurotipikus társaik. Nagyobb valószínűséggel ismernek be általuk el nem követett, vagy közvetlenül nem elkövetett bűncselekményeket, mert nem értelmezik megfelelően az önvád fogalmát, vagy mert úgy érzik, ezt várják el tőlük. Szenzoros integrációs zavarai miatt menekülhetnek megkülönböztető fények, sziréna hangja, vagy razzia elől, tipikusan gyanúsítottként viselkedve. Az Egyesült Királyságban az ASD-személyek 69%-a, az őket gondozók, szülők 74%-a számolt be nem megfelelő rendőri beavatkozásról. Az ilyen traumáknak hosszú távú hatásai vannak, már vészhelyzetben sem mer az autista a rendőrséghez fordulni, ami növelheti a már említett látens bűnözés jelenlétét. Sok ASD-személy ezen felül nem osztja meg a diagnózisára vonatkozó információkat a hatóságokkal, feltételezve, hogy nem rendelkeznek kellő ismerettel. Félelmekkel küzdenek, hogy ők lesznek a gyanúsítottak. Az autisták tehát kifejezetten sebezhetőek az igazságszolgáltatás rendszerében – a letartóztatástól az ítélethozatalig. Sok, a rendszerben dolgozó igazságügyi pszichiáter és pszichológus nem kapott ASD-specifikus formális képzést, bár ez a tendencia megfordulni látszik. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy a meglévő autizmusdiagnózis még nem fedi fel önmagában különböző részképességek hiányait, azt, hogy pontosan milyen területeken küzd nehézségekkel az ASD-személy. A meglévő diagnózis így tájékoztató jelleggel bír. Példaként: kommunikációs nehézségek esetén egy tanúvallomás, kihallgatás során úgy tűnhet, az ASD-személy akadályozza a nyomozást. Mivel általában konfrontációkerülők, gyakori autisták esetében a hamis vallomástétel (elmondják, amit szerintük a környezetük hallani akar). Ennek másik oka lehet, hogy gyakran képtelenek átlátni az események láncolatát, az ok-okozati összefüggéseket, mindez túl bonyolult lehet számukra (O'Sullivan, 2018; National Autistic Society, 2011).

Helen esete: Közúti rendőri igazoltatás során Helen a szokásos beszédstílusában (eltérő intenzitás, intonáció), valószínűleg túl közvetlenül beszélt az intézkedő rendőrökkel, amit ők tiszteletlennek tartottak. Elmondta nekik, hogy Asperger-szindrómás autista, és megkérdezte, felhívhat-e egy barátot, aki segíthetné a kommunikációt. Amikor ezt megtagadták tőle, pánikba esett és menekülni próbált. A rendőrök erősítést hívtak és letartóztatták. Amikor megbilincseltek, a szenzoros/taktilis érzékenysége miatt úgy érezte, szinte felrobbantják a belsejét. Az aggodalom elhatalmasodott rajta, így a helyzete csak romlott. Betuszkolták egy rendőrségi furgonba, ahol ijedtében megharapta az egyik intézkedő rendőrt. A rendőrörsön egy barátja megpróbálta tisztázni a helyzetét, de nem igazán értették, mi az autizmus, kifogásnak vélték, nem voltak nyitottak a magyarázatra. Helennek vallomást kellett tennie, ráadásul annak a két rendőrnek, aki lefogta, letartóztatta, így továbbra is fennállt a kommunikációs akadály köztük, tovább növelve a feszültséget. Sokáig kellett várni a pszichiáter szakorvosra, és amikor végre megérkezett, kiderült, nem rendelkezik megfelelő tudással az autizmusról. Helen úgy érezte, örülteként kezelik. Végül elengedték, de nem tudta meg, milyen döntés alapján, vagy lesz-e később az esetnek következménye, elmondása szerint minden homályos maradt. Úgy érezte, ha az intézkedő rendőröknek lett volna ASD-specifikus tudása, ezt a traumát nem kellett volna átélnie (National Autistic Society, 2011, p. 11).

Általában sem a rendészeti, sem a közszolgálati képzéseken nem jelenik meg a specifikus csoporttal való interakció oktatása, és ez nem csak Magyarországra jellemző. Jogi képviselők, pl. ügygondnokok gondnokság alá helyezés esetén szintén gyakran találkoznak ASD-személyekkel. Ők is, mint a kriminalisztika már említett szereplői, általában strukturált helyen, az autistának barátságtalan, szorongást kiváltó irodákban, bírósági épületekben. Minden szakember számára fontos lenne tehát az ASD-személyekkel való megfelelő

kommunikáció elsajátítása, a stressz és szorongás csökkentése, az úgynevezett „tájékozott megközelítés” (National Autistic Society, 2011). A velük való kommunikáció irányelvei emellett megegyeznek a sürgősségi szolgáltatások ez irányú protokolljával más potenciálisan kiszolgáltatott személy megközelítésekor: szerhasználati zavarral küzdő, hajléktalan, intellektuálisképesség-zavarral küzdő, pszichés betegségben vagy demenciában szenvedő stb. személyek esetében (McNeill, 2022a, 2022b).

A National Autistic Society (London, Egyesült Királyság) 2011-ben kidolgozta ezt a megközelítést az *Autizmus, útmutató a büntető igazságszolgáltatás szakemberei számára* című kiadványában, illetve a *Büntető igazságszolgáltatás – útmutató rendőröknek és szakembereknek* című, a szervezet weboldalán található irányelveiben. Felhívják a szakemberek figyelmét arra, hogy az autizmus spektrum zavar gyakran „rejtett fogyatékoság”, nem biztos, hogy azonnal nyilvánvaló az állapotuk. Gyakrabban lesznek áldozatok, mint bűnelkövetők. Ha mégis bűncselekményt követnek el, annak okai többek között az alábbiak lehetnek:

Szociális naivitás: Túl közel állnak valakihez, behatolnak a személyes terébe, kirívóan viselkedhetnek. Előfordulhat, hogy mereven ragaszkodnak írott szabályokhoz. Egy ASD-vel élő fiatal, aki megtanulta a KRESZ szabályait, kiabálással figyelmeztette erre az utcán közlekedőket. Nehezített a helyzetük, ha barátkozni próbálnak vagy intim kapcsolatot akarnak kialakítani. Emiatt több esetben előfordult, hogy az ASD-fiatalt zaklatás miatt feljelentették. Befolyásolhatóságuk miatt könnyen rávehetőek bűnelkövetésre tettestársaként, mivel gyakran teszik pontosan azt, amit mondanak nekik. Sok esetben a szerhasználati zavarok kialakulását is ez előzi meg: egy ASD-fiatal azért kezdett drogozni, mert amíg elfogadta füves cigit, addig „barátai” maradtak a társai.

Társadalmi elszigetelődés: Ez gyakran okozója agresszív- vagy autoagresszív viselkedésnek. Neurotipikus személyek is különösen érzékenyek lehetnek gúnyolódásra, de ASD-személyek különösen kitétek ilyen helyzeteknek, például furcsa szokásaik, rögeszméik miatt. A bullying, mobbing következtében dührohamok és rongálás, esetleg testi sértés is előfordulhat, miközben a valódi áldozat az ASD-személy. Az autisták tehát „tökéletes áldozatok” lehetnek, mivel általában nincs stratégiájuk a verbális vagy fizikai önvédelemre. Váratlan változások, mint például a vonat késése is frusztrációt, agresszív kitöréseket okozhatnak. Szokatlan verbalitás kísérheti lelkesedésüket is triviális dolgok, események kapcsán.

Megszállott érdeklődés: Gyakran beszűkült az érdeklődési körük, ami akár veszélybe is sodorhatja őket. Vízpartok, forgalmas csomópontok, vasútállomások vonzása sok esetben indikátora szökésnek, elkóborlásnak. Egy fiatal ASD-hölgy megszállottan érintette meg a farmereken lévő bőr címkéket, akkor is, ha idegeneken látta meg az utcán, emiatt gyakran hívták a rendőrséget. Egy autista gyermek, aki rajongott a tűzoltóautókért, rendszeresen felgyújtotta az utcája szemeteskukáit, hogy láthassa a kivonuló egységeket.

Önstimulálás: Legtöbb esetben a szenzoros hiperérzékenység, integrációs zavarok okozzák. Jellemző lehet egy hazai, pozitív kimenetelű eset, egy saját kutatásomhoz készült interjúból. A helyszín egy északi vármegye megyeszékhelye. Az ASD-fiatalembert szinte az egész város ismeri, mint „Forrest Gump”-ot. Önstimulálásának része, hogy mindig, mindenhol futva közlekedik. Egy esetben elrohant egy járőrautó mellett egy temető közelében, ahol szinte minden nap meglátogatja egy rokona sírját, és ahol a temető személyzete jól ismeri és szereti. A futás miatt azonban gyanús lett a rendőröknek, akik megállították és igazoltatni akarták. A fiatalember megrémült, zihált, de a jól megtanult gyakorlat szerint elmondta, hogy ő autista és hívják fel a következő telefonszámot (a

gondviselőt), amit a rendőrök meg is tettek. Az intézkedés során végig megértést mutattak, elmondták a gondviselőnek, hogy gyanúsak találták a futást, és hogy a fiatalember megrémült tőlük. Ezt követően továbbengedték és más intézkedés nem történt (McNeill, 2019).

Gyanúsítottként viselkedés: Ahogyan az előző eset is példázta, az ASD-vel élő személyek gyakran viselkedhetnek úgy, hogy az felkelti a rendvédelmi erők figyelmét. A félelem kapcsán fellépő reakciók szélsőségesek is lehetnek (mint Helen esete, aki megharapta az intézkedő járőrt). Beszédük monoton vagy szokatlan intenzitású lehet, esetleg megismételhetik a feltett kérdést. Külön kutatást érdemelne az ASD-személyek kihallgatásának technikája. A National Autistic Society kiadványában szereplő párbeszéd ezt szemléletesen mutatja (p.19.):

- Te csináltad, nem? / Válasz: nem.
- Te csináltad, ugye? / Válasz: ugye.
- Igen? / Válasz: igen.

Az ASD-személy válasza ez esetben nem releváns, sőt félrevezető. Burkolt, összetett kérdésekre ezen felül az autista válaszolhat anélkül, hogy valóban értené, mit kérdeznek tőle. Ezért is fordulhat elő, hogy csak a legutolsó kérdésre válaszol, echolálva. A kérdés feldolgozásához számukra több idő szükséges, amit biztosítani kell (Higashida, 2013). Gyakori probléma még a szemkontaktus hiánya. Sok esetben ez vezetett meggyanúsításhoz, mivel éppolyan elkerülő magatartást tanúsítanak, mint aki nem hajlandó közreműködni az adott ügyben. Bírósági szakaszban ez a tulajdonságuk különösen hátrányos lehet. Nehezen tudják meggyőzni a rendőrséget az esetleges ártatlanságukról, és nagyobb valószínűséggel vallanak be általuk el nem követett bűncselekményeket (National Autistic Society, 2011; Koffer Miller et al., 2022).

A jogi rendszerek természetüknél fogva nem képesek kellő dinamizmussal reagálni a tudomány fejlődésére az ASD-állapottal kapcsolatban. Ez a hiányosság akkor válik egyértelművé, amikor egy autista személyt büntetőeljárás alá vonnak (O'Sullivan, 2018).

ASD-személyek a tárgyalóteremben

Az ASD-vádoltak kifejezetten nehéz helyzetben találhatják magukat a büntető igazságszolgáltatás rendszerében. Bírósági szakaszban lévő eljárás alatt megtévesztő lehet a hozzáállásuk, ami káros a büntetőjogi védelmükre nézve. A büntetőjogi felelősség neurotipikus személy esetén is vitás és összetett kérdéskör lehet. A vétkességi fok meghatározása ASD esetén azonban különösen nehezített, az állapot klinikai összetettsége, egyéb gyakori komorbid állapotok (pl. ADHD, skizofrénia, intellektuális képességzavar, depresszió stb.), illetve atipikus megjelenési formák miatt. Látszólagos egocentrikusságuk, érdektelenségük, érzéketlenségük, a lelkiismeretfurdalás hiánya, illetve sajátos erkölcsi érvelési stílusuk miatt nem mutatnak minden esetben megbánást a tárgyalótermekben. Mivel minden ASD-állapot egyedi konstelláció, az ítéletábla megalapozott döntéséhez gondos pszichiátriai értékelésre és szakértői tevékenységre van szükség (O'Sullivan, 2018; National Autistic Society, 2011). Külön vizsgálendő terület, amikor ASD-személy válik egy bűncselekmény szemtanújává. Gyakran ugyanis nem bizonyulnak a nyomozó hatóságok szemében megbízható tanúnak, azonban megfelelő támogatással azokká válhatnak. Szakmailag képzett közvetítők segíthetnek ilyen esetben a kliens és a rendőrség, ügyészség és

a bíróság közt. Cél, hogy a lehető legtöbb valós, releváns bizonyíték származzon a tanútól a kihallgatások, tanúvallomások során (National Autistic Society, 2011).

ASD-személyek a büntetés-végrehajtásban

Ez az egyik legritkábban kutatott autizmusspecifikus téma. Speciális szegmense az őrizetben tartott ASD-személyek helyzete. Fokozott támogatásra van szükségük, mivel kiszolgáltatottabbak másoknál, és amennyiben magukra maradnak, gyakori az önébzés, az autoagresszió és az öngyilkossági kísérlet ebben a számukra rendkívül frusztráló, ijesztő helyzetben. Szükségük van speciálisan képzett segítő szakemberekre, akik végigkísérnek velük minden folyamatot (pl. kihallgatások, tárgyalás, ítélethozatal) (National Autistic Society, 2011).

Az ASD-személyek prevalenciája a büntetés-végrehajtásban világszerte ismeretlen. Külön aggodalomra ad okot a nem diagnosztizált felnőtt autisták helyzete és száma, akiknél a bűnelkövetés egyik indikátora is lehetett a nem- vagy félrediosztizált ASD. Ennek okai külön kutatást érdemelnek hazánkban is, az ún. elveszett generáció kapcsán. Súlyos károkat szenvednek el az érintettek a megfelelő diagnózis hiányában a fejlesztésük, önképük, önismeretük területén, ami gyakran vezethet szuicid cselekményekhez, szerhasználati zavarokhoz (McNeill, 2022b). Felnőttkori diagnosztikájuk még a börtönfalakon kívül is rendkívül nehezített, a büntetés-végrehajtási intézetekben (BV) még inkább. További aggodalomra ad okot börtönbeli helyzetük. Az autista elítéltek jobban ki vannak téve zaklatásnak, elszigetelődésnek, kizsákmányolásnak, áldozattá válásnak, mint neurotipikus fogvatartott társaik. Ezen felül a BV-személyzet gyakran felforgatóknak és lelkiismeret nélkülinek tekintheti őket, és szigorúbban alkalmazhatják velük szemben a szabályokat, mivel nem tudják kezelni a sokszor szenzoros érzékenységükből adódó dühkitöréseiket. Gyakori náluk a fegyelmi eljárás, a meghosszabbított letöltendő büntetési idő, és mindezek hátrányosan befolyásolhatják rehabilitációjukat és későbbi életkilátásaikat. A személyzet ASD-specifikus ismeretanyagára vonatkozó eddigi felmérések azt mutatták az Egyesült Királyságban, hogy a BV-dolgozók 90%-a nem rendelkezik kellő ismerettel, az autistákat rideg, számító, empátiára képtelen személyeknek tartják, annak ellenére, hogy hivatalosan tisztában vannak az elítéltek diagnózisával. A börtöntisztek kevés százaléka legfeljebb azért viszonyul másképp az autizmushoz, mert családon belül, vagy baráti körön belül ismeretes számukra az állapot, így tájékozottabbak a gyakorlatban (Fazio et al., 2010; National Autistic Society, 2011; Hughes, 2019). Peter Hess (2020) tanulmánya szerint (USA) az erőszak igen gyakori a börtönökben, minden ötödik férfit bántalmaznak a rabtársak vagy a személyzet. Autisták esetében ez ennél még gyakoribb, mivel hajlamosak dühkitörésekre, rugalmatlanságra, mások ellenszenvének kiváltására. Nehezebb számukra a börtönéletben való eligazodás, mint társaiknak, gyakrabban keverednek vitákba, veszekedésekbe. A börtön kimondatlan magatartásbeli kódexeit sem értik, például feldobhatják a kábítószerkereskedőket, azonosítanak megfontolás nélkül bárkit, aki falakon belül követett el bűncselekményt, amit a rabtársaik árulásnak vesznek. A tanulmány említi egy konkrét helyzetet is, amikor sztrájkoltak a fogvatartottak. Emiatt a BV személyzete égve hagyta a világítást éjszakákon át, komoly szenvedést okozva ezzel egy ASD-fogvatartottnak. Szenzoros érzékenysége miatt számára ez kínzással volt egyenértékű. Az önellátás, higiénia területén is nagy kihívásokkal néz szembe egy autista: Hess említi egy ASD-fogvatartottat, akinek szabadulásakor már 20 szuvas foga volt. A tanulmány írója egy másik fontos tényre is rávilágított: a BV-dolgozók többsége azt állította, tisztában van azzal, mit jelent az autizmus

spektrum zavar, ám azt egyik sem tudta megmondani, van-e autista fogvatartott az intézményben. Leírja B. esetét, aki folyton bajba került, mert nem értette, nem tudta értelmezni, hogy mások mire gondolnak. Fegyelmet kapott, amikor drogteszthez kellett volna adnia vizeletmintát, és ellenállt. Később elmondta, hogy nem képes vizelni, üríteni mások közelében, ám más, esetleg privát megoldásra nem kapott lehetőséget. Így 45 nappal meghosszabbították a fogva tartását, és visszatartották egy évi börtönbeli keresetét. Más esetekben is gyakran végezte a „lyukban”, vagyis magánzárkában. A tanulmány jelzi, hogy sokszor büntetik igazságtalanul az ASD-fogvatartottakat. Az örök többsége nincs képezve arra, hogy miképpen reagáljanak eltérő mentális állapotú foglyok cselekedeteire, viselkedésére. Náluk az átlagnál gyakrabban alkalmaznak túlzott mértékű erőt, fizikai korlátozást. B. börtönévei súlyosbították komorbid depresszióját, öngyilkosságot kísérelt meg az antidepresszáns gyógyszerekkel, amiket összegyűjtött. Végül megtanulta a társai szabályszegéseit elnézni, elhelyezkedett a börtön könyvtárában, ahol nagy szakértelemmel rendezte a könyveket. Több mint 7 év után szabadult, támogatott lakhatásba került (félutas program), azonban nem használhatott internetet, elektronikus eszközöket, ami elzárta a világtól, a tehetségének megfelelő munkalehetőségektől (Hess, 2020). Egy másik esetben D. Harrison barátnője zaklatása miatt lett elítélve. A súlyos szenzoros integrációs zavarral élő ASD-fiatalt már a cella is túlterhelte fényekkel, zajokkal és szagokkal. Fogkrémmel és papírral borította be az izzókat, ami büntetést vont maga után. Hogy bizonyos szagokat ne érezzen, a börtönegyenruha felső részét a fejére tekerte, és mivel tovább akart a szabadban tartózkodni, mint megengedett, hogy friss levegőhöz jusson, összetűzésbe keveredett a BV-személyzettel, és magánzárkába került. Édesanyja, Judy Harrison szavai sokatmondóak: nem lehet valakit megtanítani arra, hogy ne legyen autista (Eisner, 2020).

Feltham, a jó gyakorlat

2016-ban az Egyesült Királyságban Feltham HMYOI (Ófelsége Fiatalkorú Bűnelkövetők Intézete) lett az első autizmus-specifikusként akkreditált BV-intézet, ahol a National Autistic Society minőségbiztosítási programot kezdett el működtetni. Lényeges elemei a befogadás, a személyzet specifikus képzése, a megfelelő fizikai környezet kialakítása és a hatékony rehabilitáció (O'Sullivan, 2018). Jelenleg a program már Wakefieldben (Anglia) és Dovergate-ben (Wales) is működik. Állami finanszírozású BV-intézetekről beszélünk, amelyek egy része mint autizmusbarát börtön működik. Mindhárom intézmény elkötelezett az ASD-specifikus ismeretek átadásában. Jól mutatja ezt az ún. Autizmus Bajnoka cím, amelyet a BV személyzete nyerhet el, olyan képzési programok teljesítésével, amelyek a személyzet minden tagjának elérhető. Az intézmények működésének része a részletes dokumentáció minden ASD-fogvatartottról, erősségeiről, képességeiről, érzékenységeiről és szükségleteiről. Egyéni, kidolgozott támogatási stratégiákat tartalmaz, ésszerű módosításokat az épített környezetben, amelyek számukra élhetővé teszik a mindennapokat. Például ilyen a csendes órák bevezetése, fül dugók kiosztása, az intézmény bejárása az érintettekkel, valamint az íratlan börtön szabályokra történő felkészítés (Hughes, 2019).

Az autizmus spektrum zavar viktimológiája és a szociális munka prevenció és rehabilitációs szerepe

Bármelyik szegmensét vizsgáljuk a kriminológia területének, felmerül, hogy melyik szakmának, szakterületnek a kompetenciája az ASD-specifikus prevenció és rehabilitáció. Ma

hazánkban több szakma képviselőit szokás említeni a terület kapcsán: a pszichiátriát, a pszichológiát, a gyógypedagógiát, a speciális andragógiát és a szociális munkát. Mivel tanulmányomban és egyéb kutatásaimban a felnőtt ASD-személyek életkilátásait, életminőségét vizsgálom, röviden meg kell említenem mindezen szakmák kompetenciahatárait, lehetőségeit, összhangban az ASD kriminológiai aspektusaival. A pszichiátriai és pszichológiai kompetenciák közismertek a diagnosztika és a terápiás támogatások terén. A pszichiátria esetében ezt kiegészíti az autizmus mellett esetlegesen megjelenő súlyosabb pszichés tünetek gyógyszeres kezelése, amely BV-intézetekben is bevett gyakorlat. Ismertek emellett az igazságügyi pszichiátriai és az igazságügyi pszichológiai szakértői kompetenciakörök is. A gyógypedagógia ugyan rendelkezik az élethosszig tartó életkísérés kompetenciájával, ám a gyakorlatban ez az intézményes oktatás/nevelés után megszűnik, kivéve egyes bentlakásos intézményeket, nappali foglalkoztatókat, illetve a magánszektorban fellelhető fejlesztéseket, terápiákat, ahol alkalmaznak gyógypedagógust. Hazánk súlyos szakemberhiánnyal küzd ASD-specifikus pedagógia területén. A speciális andragógia lenne hivatott továbbfejleszteni képességeiket középiskolai tanulmányok után, a prevenciót szintén szem előtt tartva, de hosszas utánajárás után sem tudtam interjút készíteni ilyen speciális területen dolgozó szakemberrel. A szociális munka rendelkezik nem csupán a teljes életkísérés kompetenciájával, de a különleges szükségletű szubpopulációk ellátásának, prevenciójának módszertanával is (McNeill, 2022a, 2022b). A szociális munkán belül szakosodott a szakma többek közt a börtönben végzett szociális munkára, a klinikai szociális munkára, az igazságügyi szociális tanácsadói tevékenységre stb. Fontos szerepet vállal a terület a pártfogó felügyeletben, a BV-intézeteket elhagyó személyek rehabilitációjában, családgondozást végez és közvetlen szakmai kapcsolatban áll rendvédelmi erőkkel. Fontos kérdés azonban, hogy ma Magyarországon egy túlterhelt, és a versenyszférával összehasonlítva alulfizetett ágazattól el lehet-e várni a specifikus területen végzett prevenció és rehabilitációs munkát?

Az autizmus spektrum zavar viktimológiája és ezzel párhuzamosan a szociális munka preventív és rehabilitációs szerepe rendkívül összetett és külön kutatást érdemel. Jelen tanulmányomban többször felmerült, hogy a kriminológia és a kriminalisztika folyamatában minden szinten szakmai segítségre szorul az ASD-személy. A bűncselekmény bekövetkezésekor, legyen akár áldozat, akár bűnelkövető, és nemritkán mindkettő, a letartóztatástól a tanúvallomás megtételén keresztül az ítélethozatalig, az esetleges börtönbe vonulásig, és szabadulás után is a szociális munkának aktív szerepe kell, hogy legyen. A gyakorlatban a szociális munka sok esetben rejtetten dolgozik a háttérben, például a bűnelkövető családjával vagy az adott közösséggel. Az Egyesült Államokban az elmúlt évtizedekben elterjedt az ügyvédekkel végzett szociális munka, mivel felismerték a szakma kötelezettségeit mind a bűnelkövetők, mind a társadalom felé. Az ASD-vel élő személyek áldozattá válásához a tanulmányban említett okokon kívül az is hozzájárul, hogy kommunikációs akadályozottságuk miatt nehezen hívják a segélyhívókat. Amellett, hogy amint már említettem, ez előmozdítja a látens bűnözést, az is probléma, hogy nem mindig tudják, milyen információkat kell vagy szabad megadniuk, pontosan mit mondjanak a helyszínre érkező rendőröknek. Viselkedésük vészhelyzetben félreértelmezhető, akár sértő is lehet (Smith, 1995; Cheely et al., 2012; British Association of Social Workers, 2019).

Összegzés

Fitzgerald (2001) kutatása nyomán több szakember is felvetette egy új diagnózis és kórkép létjogosultságát: a bűnelkövető autisztikus pszichopátia alcsoportot (criminal autistic psychopathy subtype), elsősorban a sorozat- és tömeggyilkosságok megkérdőjelezhető, korai kutatásai kapcsán (Fitzgerald, 2001; Silva et al., 2004; Espinoza, 2014). Az autizmus spektrum zavar kriminológiai aspektusa olyan komplex terület, amely mindenképp további kutatásokat igényel, minden szegmensében. A kriminológia, a kriminalisztika és ezeken belül a büntető igazságszolgáltatás szakembereinek rendelkeznie kell autizmusspecifikus ismeretekkel. Kiemelném a jogi szakemberek, képviselők felelősségét, mivel egy, a hajléktalanság és az autizmus összefüggéseit vizsgáló kutatásom (McNeill, 2022a) során készült interjúkban gyakran felmerült, hogy gondnokság alá helyezés esetén az ügygondnokként kirendelt ügyvéd az esetek többségében nem rendelkezett az ASD-állapothoz kapcsolódó alapismeretekkel, és a családdal sem vette fel a kapcsolatot, hogy megfelelő módon képviselje ügyfelét. A gondnokságot utólag megszüntetni hazánkban szinte lehetetlen. Hess (2022) kutatásából szintén kiderült, hogy a büntető igazságszolgáltatás intézményeiből krónikusan hiányoznak a szakemberek. Elsősorban nem a pszichiáterek vagy pszichológusok, sokkal inkább a szociális munkások és mentálhigiénés szakemberek. Magyarországon a megoldás az ágazat már említett problémái miatt a szakmai identitás előtérbe helyezésével, az ASD-specifikus képzések elérhetőségével, jó gyakorlatok átvételével és a releváns szakirodalom prezentálásával érhető el (Hess, 2020; McNeill, 2022a, 2022b).

Irodalom

- Allely, C. S., Minnis, H., Thompson, L., Wilson, P., & Gillberg, C. (2014). Neurodevelopmental and psychosocial risk factors in serial killers and mass murderers. *Aggression and Violent Behavior, 19*(3), 288–301. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2014.04.004>
- Balláné Füstzer, E. (2019). *Krimináltechnika*. Dialóg campus.
- Barabás, A. T. (Ed.). (2020). *Alkalmazott Kriminológia*. Dialóg Campus.
- British Association of Social Workers. (2019). *Capabilities statement for social work with autistic adults*. <https://www.basw.co.uk/the-capabilities-statement-social-work-autistic-adults>
- Cheely, C. A., Carpenter, L. A., Letourneau, E. J., Nicholas, J. S., Charles, J., & King, L. B. (2012). The prevalence of youth with autism spectrum disorders in the criminal justice system. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 42*(9), 1856–1862. <https://doi.org/10.1007/s10803-011-1427-2>
- Eisner, C. (2020). *Prison is even worse when you have a disability like autism*. The Marshall Projekt. <https://www.themarshallproject.org/2020/11/02/prison-is-even-worse-when-you-have-a-disability-like-autism>
- Espinoza, L. F. (2014). Criminal autistic psychopathy: The mind of a serial killer [Review of the book Young, violent and dangerous to know, by M. Fitzgerald]. *PsycCRITIQUES, 59*(4). <https://doi.org/10.1037/a0035379>
- Fazio, R. L., Pietz, C. A., & Denney, R. L. (2012). *An estimate of the prevalence of autism-spectrum disorders in an incarcerated population*. *Open Access Journal of Forensic Psychology, 4*, 69–80.
- Fitzgerald, M. (2001). Autistic psychopathy. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 40*(8), 870. <https://doi.org/10.1097/00004583-200108000-00006>

- Haskins, B. G., & Silva, J. A. (2006). Asperger's disorder and criminal behavior: Forensic-psychiatric considerations. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 34(3), 374–384.
- Hepworth, D. (2017). A critical review of current police training and policy for autism spectrum disorder. *Journal of Intellectual Disabilities and Offending Behaviour*, 8(4), 212–222. <https://doi.org/10.1108/jidob-06-2017-0011>
- Hess, P. (2020). *Autism behind bars*. Spectrum. <https://www.spectrumnews.org/features/deep-dive/autism-behind-bars/>
- Higashida, N. (2013). *The reason I jump*. Sceptre.
- Hughes, C. (2019). *Supporting autistic people in prison and probation services*. National Autistic Society. <https://www.autism.org.uk/advice-and-guidance/professional-practice/prison-probation>
- Kocsis, A. (2003). *A média is felelős*. Autisták Országos Szövetsége. <https://aosz.hu/esoember/a-media-is-felelos/>
- King, C., & Murphy, G. H. (2014). A systematic review of people with autism spectrum disorder and the criminal justice system. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 44(11), 2717–2733. <https://doi.org/10.1007/s10803-014-2046-5>
- Koffer Miller, K. H., Becker, A., Cooper, D., & Shea, L. (2022). Justice system interactions among autistic individuals: A multiple methods analysis. *Crime & Delinquency*, 68(9), 1579–1603. <https://doi.org/10.1177/00111287211054733>
- Lakatos, J. (Ed.). (2005). *Kriminalisztikai Alapismeretek*. Rendőrtisztai Főiskola.
- Lerner, M. D., Haque, O. S., Northrup, E. C., Lawer, L., & Bursztajn, H. J. (2012). Emerging perspectives on adolescents and young adults with high-functioning autism spectrum disorders, violence, and criminal law. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 40(2), 177–190.
- Mass killer Breivik may have rare forms of Aspergers and Tourette's syndromes, says Norway's leading psychiatrist. (2012, June 8). *Daily Mail*. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2156530/Anders-Behring-Breivik-rare-forms-Aspergers-Tourette-s-syndromes-says-Norways-leading-psychiatrist.html>
- McNeill, B. (2019). *Vészhelyzet kezelés fogyatékos és mozgásukban lényegesen korlátozott személyek számára Kaposvár és vonzáskörzetében [OTDK dolgozat]*. Kaposvári Egyetem.
- McNeill, B. (2022a). *Az autizmus spektrum zavar és a hajléktalanság. A szociális munka preventív szerepe az autizmus spektrum zavarral élő személyek életkísérésében [Szakdolgozat]*. Pécsi Tudományegyetem.
- McNeill, B. (2022b). Az autizmus spektrum zavar és a szerhasználat-zavar kettős diagnózisa: A rehabilitáció speciális kérdései. *Szociális Szemle*, 15(2), 3–9. <https://doi.org/10.15170/SocRev.2022.15.02.01>
- Mouridsen, S. E., Rich, B., Isager, T., & Nedergaard, N. J. (2008). Pervasive developmental disorders and criminal behaviour: A case control study. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 52(2), 196–205. <https://doi.org/10.1177/0306624X07302056>
- National Autistic Society. (2011). *Autism: A guide for criminal justice professionals*. National Autistic Society.
- National Autistic Society. (2020). *Criminal Justice – A guide for police officers and professionals*. <https://www.autism.org.uk/advice-and-guidance/topics/criminal-justice/criminal-justice/professionals>
- Oliveira, P. Jr. (2014, Nov. 21). *Anorexic, unmedicated and obsessed with a murder-mad cyber world: Adam Lanza's mental issues went untreated by officials who allowed Sandy Hook shooter's mother to overpower them, probe finds*. Daily Mail Online. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2843674/New-report-details-schools-health-officials-repeatedly-appeased-Sandy-Hook-shooter-Adam-Lanza-s-mom-addressing-crippling-mental-health-issues.html>

- O'Sullivan, O. (2018). Autism spectrum disorder and criminal responsibility: Historical perspectives, clinical challenges and broader considerations within the criminal justice system. *Irish Journal of Psychological Medicine*, 35(4), 333–339. <https://doi.org/10.1017/ipm.2017.13>
- Rava, J., Shattuck, P., Rast, J., & Roux, A. (2017). The prevalence and correlates of involvement in the criminal justice system among youth on the autism spectrum. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 47(2), 340–346. <https://doi.org/10.1007/s10803-016-2958-3>
- Silva, J. A., Leong, G. B., & Ferrari, M. M. (2004). A neuropsychiatric developmental model of serial homicidal behavior. *Behavioral Sciences & the Law*, 22(6), 787–799. <https://doi.org/10.1002/bsl.620>
- Smith, D. (1995). *Criminology for social work*. Macmillan/British Association of Social Workers.
- Woollaston, V. (2014, May. 21). *Recipe for a serial killer? Childhood abuse, autism and head injuries are more common in murderers, study claims*. Daily Mail Online. <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2634865/Recipe-serial-killer-revealed-Childhood-abuse-autism-head-injuries-common-murderers-study-claims.html>